

СТРАСЦІ ПА АЎДЗЕЮ
Народная драма ў шасці дзеях

ДЗЕЙНЫЯ АСОБЫ

Бацька Аўдзея, 75 год.
Варвара — яго жонка, 45 год.
Аўдзей — гаспадар хутара, 50 год.
Андрэй — іх сын, 25 год.
Дзеці Аўдзея — ад 5 да 25 год.
Эленька.
Жабрак, 70 год.
Сват Аўдзея, 50 год.
Маці Зуйка, 70 год.
Зуёк — бацька Веры, 50 год.
Зуйчыха — яго жонка, 50 год.
Верка — іх дачка, 18 год.
Дзеці Зуйка — дзяўчаты ад 10 да 18 год.
Танька — сяброўка Веры, 18 год.
Хлопцы і дзяўчаты.
Упаўнаважаныя зраёна.
Сёмка.
Першы мужык.
Другі мужык.

ДЗЕЯ ПЕРШАЯ

Хата Аўдзея. Пасярэдзіне стаіць стол. Ля стала з абодвух бакоў лавы. На покуці іконы. Гучыць ранішняя малітва.

Бацька Аўдзея (*стаіць перад іконай*). «Госпадзі, услыш малітвы рабоў недастойных, яко ёсьць чловеці в поце ліца дабываюшчыя хлеб свой... Восстав, благодарю цябе, святы Божа, яко радзі твайго долгацярпенія не прагневался на мяне лянівага і грешнага, не прызвал пагібель, но чловеколюбствовавал і допусціл мяне восстаць ато сна... І дал мне мімошэдшее время ночі сей без напасці от всякого зла преіці... Госпадзі, просім шчадрот тваіх от века ідушчых, за труды нашы воздай і пошлі дзень безгрешный і ўсердзіе і сміреніе всякому рабу своему в прележных трудах крестьянствующаго на земле... І сохрани ісполняюіцх закон твой і завет твой... Амінь...»

Пад словы малітвы да стала збіраецца с я м'я А ў д з е я, разам з гаспадаром.

А ў д з е й. Андрэй і Макар, запражыце коней — снапы павозіце, што засталіся. Дзеці, каласкі збіраць на калінавае поле! (*Паварочваецца да старога бацькі, што сядзіць ля яго на левую руку.*) Схадзі на гумно, прыгледзь, каб усё прыгатавана было, каб потым не хапацца. Прывязаць снапы — складзіце. (*Працягвае, пасопшы носам.*) Манька з Нінкай, бульбу дакопчаць! Са ўчарашняга разагнана, а пасля абеду Макар яшчэ разгоне, к вечару каб з поля. Ты, Варвара, з дзеўкамі перабіраць, ды паспяшайцеся, трэці дзень капошыцеся!

В а р в а р а. Сёння кончым. Пагода стаіць.

А ў д з е й. Бог не для таго пагоду даў, каб спаць на ёй над бульбай ці языкамі трапаць. Работы ўперадзе хапае. (*Зноў звяртаецца да старога.*) А на гумно я сам пасля прыйду.

У с е разыходзяцца.

А ў д з е й. Андрэй!

Андрэй спыняецца і чакае.

Адвезеш снапы, прыйдзеш сюды. Праз тыдзень паедзем на базар. Прададзім пудоў семдзсят бульбы дробнай. Прыкінем грошы. Пара вучыцца грошы лічыць.

Абодва доўга маўчаць.

Ну што стаіш? Ідзі рабі.

Андрэй усё роўна стаіць на месцы. Аўдзей, паглядзеўшы на яго спадылба, пасапееўшы носам, гаворыць.

Ну дык вось... Калі сёння ўправімся... Заўтра з'ездзім да Кацькі, паглядзім, як там яна, як за шляхтай год пражыла; мо пабагацелі, што носа не кажуць... А потым ужо і пагаворым, перад суботай, з табой...

А н д р э й выходзіць, Аўдзей дастае паперку, аловак, лічыць.

Калі семдзсят пудоў па восем капеек... Восенню... Хлеб па восені па трыццаць... (*Піша нешта ў паперцы, чапляе на нос акуляры.*) З жыдам разлічыцца... А калі пакінуць у доўг, не разлічвацца, а аддаць вясною... Каня на восень... А можа, вясною... Падаткі наперад... Аўса зімою...

Уваходзіць в а н д р о ў н і к, з торбай, кійком, у лапцях.

Ж а б р а к. Беражы вас бог! (*Кланяецца.*) Пусціце пагрэцца з дарогі.

А ў д з е й (*не падымаючы вачэй*). Многа вас тут з дарогі... І кожны да чужога цяпла ліпне. Бог не дзеля таго ету дарогу прыдумаў, каб па ёй без работы шляцца.

Ж а б р а к (*усміхаецца*). Не гняві бога, Аўдзеюшка. Грэх божаму чалавеку адмовіць.

А ў д з е й (*падымае вочы*). Мікола? Адкуль ты?

Ж а б р а к. Ці не пазнаеш?

А ў д з е й. Мікола? (*Усміхаецца.*)

Ж а б р а к. Ён самы. Суседа не пазнаў, усё лічыш, усё няма калі, памажы табе бог у

справах.

А ў д з е й. За богам не пражывеш. Калі сам не зробіш, то і лічыць няма чаго.

Ж а б р а к. А як няма чаго лічыць, дык і пражыць лягчэй.

А ў д з е й (*зноў усміхаецца*). Вот ты лягчэй і жыві. А я гаспадар. Ты з торбай пайшоў з зямлі, дзяцей што ў прымы, што ў беспасажніцы расторкаў. А я за той час хутар нажыў.

Ж а б р а к. Кожнаму, Аўдзей, свой шлях. Мая гаспадарка не горш тваёй была, ты ж ведаеш. А як памерла жонка, пачаў я голас чуць: «Ідзі з торбаю, толькі той, хто з торбаю, той і выратуецца»,— я і пайшоў... Дзесяць год, ад вёсачкі да вёсачкі, ад цэрквачкі да цэрквачкі, учора іду сабе, думаю: «Вось і мая старонка блізка, дай завітаю». А дарога ўсё лесам, лесам, і пераначаваць нейдзе. Іду, а ваўкі, лісіцы па лесе бегаюць. Успомніў я, што ета Здзвіжанне сёння, страшна мне стала. Вецер падняўся, лес стогне, сосны скрыпяць, змеі, здаецца, клубком усе дрэвы аплялі, я ўжо на самую сярэдзіну дарогі, як па нітачцы іду, не аглядаюся, а вецер халодны, да костачак прабірае, пад раніцу ледзьве шавялюся, замёрз, пусціў бы ты пагрэцца...

А ў д з е й. Пагрэйся... Печ з раніцы пратоплена... Дзесяць гадоў... Я за дзесяць гадоў гаспадарку падняў. Трох коней маю, з даўгамі разлічыўся.

Ж а б р а к (*залазіць на печ*). Ой, дзякуй, благаславі цябе божа.

А ў д з е й. Дзесяць гадоў! Ты за еты час вады столькі не папіў, колькі я поту праліў!

Ж а б р а к. Ох цёпленька, ох костачкі прамёрзлі, ох мае костачкі!

А ў д з е й. І вот за дзесяць гадоў — катомку ды лапці нажыў. Які толк з цябе?

Ж а б р а к. Вось дзякуй, Аўдзей, вось дзякуй!

А ў д з е й. Не дзеля таго бог чалавека на зямлю пусціў, каб жабраваць.

Ж а б р а к. Каб яшчэ накрываць чым, век бога б за цябе маліў.

А ў д з е й. Ці ты глухі, ці ты прыкідваешся. Ён бога б за мяне маліў. (*Бярэ з лавы кажуюшак, кідае на печ*.) За сябе памаліся. Мне з тваёй малітвы не жыць.

Ж а б р а к (*накрываецца*). Ось, саўсім харашо. Госпадзі, што людзям трэба: цяпло ды акрайчык хлеба. І каб не гналі. Дзякуй табе, госпадзі.

А ў д з е й. А-а... (*Махае рукой і зноў бярэцца за падлікі*.) Пудоў... Па паўтары... Рубель... Не менш... Зіму... Хлеб па вясне...

Ж а б р а к. Палічы, Аўдзей, палічы, а я пасплю, маё ўжо ўсё наперад падлічана...

А ў д з е й (*працягвае*). Па тры капейкі... За воўну... пятнаццаць рублёў... На коней...

Збоку з'яўляюцца д в о е. Адзін нечым нагадвае Аўдзея — невысокі, у добрых ботах. Другі ў дзіравых ботах, але відаць, што хітры і нахабны.

П е р ш ы м у ж ы к (*незадаволена*). Зацеяў ты ўсё гэта... Дарэмна... Хто гэта паверыць, выганіць з хаты...

Д р у г і м у ж ы к (*па-змоўніцку*). Ён нічога не ведае.

П е р ш ы м у ж ы к. Як гэта не ведае? Усе ведаюць, а ён не ведае.

Д р у г і м у ж ы к. Адкуль яму пачуць — са сваёй бярогі не вылазіць, на базар прыедзе — з чалавекам не загаворыць. Гэтакі мядзведзь. А грошы ў яго павінны быць.

Кулак добры.

Першы мужык. Дык яно... Нядобра гэтак...

Другі мужык. Ты ў царкву прыйшоў? Я табе сказаў — зраблю. Хто б другі не прадаў, а я прадам. А астатняе — не твая справа. Мне кума — яна жонцы старшыні сельсавета траюрадная — гаварыла. (*Азіраецца і шэпча першаму на вуха, той палохаецца.*)

Першы мужык. Ды ну? Не, я не пайду. Ідзі адзін, я тут пачакаю.

Другі мужык (*бярэ першага пад руку*). Пойдзем, пойдзем, яго і ўдвух угаварыць нялёгка, мала што яму ў галаву прыйдзе, а так гаспадар на месцы.

Абодва падыходзяць да стала. Першы мужык трымае пда крыху ззаду. Аўдзеі падымае галаву.

Дзень добры, Аўдзеі Усцінавіч!

Другі мужык здымае шапку, кланяецца, усміхаецца, першы стаіць збоку.

Аўдзеі. Чаго трэба?

Другі мужык. Справа да цябе, Аўдзеі Усцінавіч.

Аўдзеі (*усміхаецца*). У цябе справа?

Другі мужык. Ага, Аўдзеі Усцінавіч, я адразу казаў — гэта толькі да Аўдзея Усцінавіча, толькі ён і зможа. Сваяк мой, далёкі, па жонцы (*паказвае абедзвюма рукамі на першага мужыка*), малатарню паравую прадае. Ды хто купіць, усё галота, як вось я, напрыклад — хе-хе-хе-хе,— я і сказаў, калі толькі Аўдзеі Усцінавіч, бо, вядома,— гаспадар! І грошы, мабыць, мае. Ён, Кажу, рэч у гаспадарцы патрэбную не міне. Гаспадар! Выйшаў бы, паглядзеў, Аўдзеі Усцінавіч...

Аўдзеі. Вы што, сюды яе прывезлі?

Другі мужык. Ага! Я Кажу: толькі Аўдзеі Усцінавіч, бо гаспадар (*да першага мужыка*), талкавейшага гаспадара ў нас тут ва ўсёй акрузе няма. Кожны ведае, які гаспадар Аўдзеі Усцінавіч!

Аўдзеі. Вось таму, што я гаспадар, малатарню ў цябе купляць не буду.

Другі мужык (*накрыўджана*). А-а... а ты хаця б паглядзеў, Аўдзеі Усцінавіч...

Аўдзеі (*абыякава махае рукой, усміхаецца*). Паглядзець? А што ты каму прадаў, каб не ашукаць?

Другі мужык (*разводзіць рукамі*). Грэшан, Аўдзеі Усцінавіч, усяк бывала... Але ж гэта — чыста. Яй-бо!

Аўдзеі. Дарэмна ты пёрся да мяне са сваёй малатарняй. Сапраўдны гаспадар з ашуканцам звязвацца не будзе. Ды я і сам ведаю, добрай малатарні на нашай акрузе ні ў кога няма.

Другі мужык. Здалёк чалавек прыехаў, з-пад Мсціслаўля, павер, Аўдзеі Усцінавіч, а малатарня...

Аўдзеі. Зразумела, што за малатарня, калі павёз прадаваць далей ад сваіх месц, у нашу глуш. Думаеш, тут дурні? Не ведаюць?

Аўдзеі падымаецца з-за стала і падыходзіць да першага мужыка, але другі хуценька

становіцца паміж імі.

Д р у г і м у ж ы к. Выпадак гэты — нельга дома прадаваць. Выязджае ён, уся вёска супраць яго па злабе — бо ці ж любіць галота хазяіна. Як жа ім прадаваць добрую рэч, малатарня ў яго — золата. Чыстае золата, яй-бо! Вось ён і кажа — не прадам нікому са сваіх, лепш у рэчку ўкіну, а не прадам! Прывёз да мяне — за палавіну прадай,— я і падумаў, хто, як ні Аўдзеі Усцінавіч, усе ж наўкола — галота. Калі ўжо такі выпадак — за палавіну!

А ў д з е й (*другому мужыку*). Што ты пляцеш, што ты брэшаш, што ты як вужака на патэльні круцішся! Я бацьку твайго помню — прайдоха ён, і ты прайдоха.

Д р у г і м у ж ы к. Хе-хе-хе, Аўдзеі Усцінавіч, яно-то гэтак, праўда твая, а толькі малатарня добрая! І чалавека я прывёў вартага, гаспадар. Гэта не я. Што я? Аб мяне і ногі выцерці можна... А — хе-хе-хе — малатарня добрая!

А ў д з е й. Ты хочаш Аўдзея абкруціць?! Я да імперыялістычнай малатарню з Сячком удвух трымалі, я яе на жалезкі разабраць — сабраць магу. Мне ламачча і за палову грошай не трэба! Не на таго напаў!

Д р у г і м у ж ы к. А ты правер, правер, Аўдзеі Усцінавіч. Малатарня — што гадзіннік у нашага пісара. Абы ты гаспадар, і абы ў цябе грошы былі. Правер, як што ў малацілцы не так, галаву мне на калодку і сякерай!

А ў д з е й. За тваю галаву я б палову капейкі не даў. А паглядзець дзеля цікавасці можна. За пагляд грошы не плацяць.

Д р у г і м у ж ы к. Палову капейкі — хе-хе-хе — Аўдзеі Усцінавіч. Ты і прыдумаеш. Але паглядзець трэба — добрая малатарня.

У с е выходзяць. Другі мужык увесь час забягае наперад Аўдзею і працягвае расказваць.

У талковых руках была. Спраўная. Вось далібог! Каля гумна паставілі. Як убачыш, пяцёрку шчэ прыбавіш. Яй-бо! Залатая, залатая малатарня! Яй-бо! Ай да Аўдзеі Усцінавіч!

М у ж ы к і выходзяць, з другога боку сцэны з'яўляецца Э л е н ь к а.

Э л е н ь к а. Дзень добры ў хату. Эй, гаспадар! Аўдзеі! Ёсць хто-небудзь?

На печы жабрак вылазіць з-пад кажухка.

Ж а б р а к. Здароў, здароў!

Э л е н ь к а. А-а, гэта ты ўжо тут! Ну-ка, раскажы, як жыды прадалі Ісуса Хрыста! Ты ўсім расказваеш, а не разумееш, што цяпер не той час! Цяпер новае ўрэмя! Ісус Хрыстос цяпер не ў пачоце! А калі б жыды не прадалі яго, табе б не было што расказваць мужыкам і бабам, і ты б не меў кавалка хлеба і чарку. Ты ж любіш выпіць, я добра ведаю.

Ж а б р а к. Як нальюць, то вып'ю. (*Падымаецца, садзіцца на печы.*) А ты ведаеш, Эленька, Іуда таксама любіў выпіць.

Э л е н ь к а. Хіба так напісана ў Евангеллі?

Ж а б р а к. А вось паслухай. Пілат даў жыдам чатыры залатыя цвікі, каб яны прыбілі рукі і ногі Ісуса да крыжа. А Іуда атрымаў за гэта трыццаць сярэбраных манет. Ну, распялі яны Хрыста, грошы прапілі, а з раніцы хочуць пахмяліцца, бо галава баліць. А пахмяліцца няма за што. Тады Іуда і дадумаўся, цвікі з ног у Хрыста выцягнуў, нагу на нагу, ды адным і прыбіў, а другі залаты цвік залажыў, ды і пахмяліўся.

Э л е н ь к а. Э-э, брат, ты вялікі выдумшчык! Я б даў табе выпіць. Ты ведаеш, сын Мойшы, Іцка, запісвае гэткаія байкі. І прымаўкі. Ён вучыцца ва універсітэце — зайдзі да яго, раскажы, ён дасць табе выпіць!

Уваходзяць А ў д з е й, а б о д в а м у ж ы к і, А н д р э й. Аўдзеі выцірае анучай рукі. Другі мужык забягае наперад Аўдзею, заглядае яму ў твар.

Д р у г і м у ж ы к. Адразу бачна, што сапраўдны гаспадар: паглядзеў і ўсё зразумеў. Я гаварыў, калі хто — дык толькі Аўдзеі Усцінавіч.

А ў д з е й (*да абодвух мужыкоў*). Калі за палову, дык можна размаўляць. Паловы яна вартая.

П е р ш ы м у ж ы к (*не стрымаўшыся*). Яна-то каштуе не палову, бач ты, палову за гэткую малатарню!

А ў д з е й. Размова ішла пра палову. Другой размовы не было. Глядзіце самі.

Д р у г і м у ж ы к (*звяртаецца да першага*). Капітонавіч?

Гаворыць, а сам махае рукой, маўляў, згаджайся, мы ж дамаўляліся з табой. Першы мужык у распачы махае рукой і адыходзіць убок, другі мужык звяртаецца з усмешкай да Аўдзея.

Як дамаўляліся, Аўдзеі Усцінавіч, так і зробім.

Усе, акрамя першага мужыка, падыходзяць да стала, за якім сядзіць Эленька. Жабрак зноў лажыцца на печы і накрываецца кажухом.

Э л е н ь к а. Аўдзеі, здароў быў! Як жывеш, даўно цябе не бачыў. Што ты маеш з гэтым прайдохам (*ківае ў бок другога мужыка*)?

Д р у г і м у ж ы к. Маўчы, у цябе свае справы, у нас свае, мы да цябе не мяшаемся, ты да нас не лезь.

Аўдзеі дастае з-за іконы грошы, адлічвае і аддае другому мужыку. Мужыкі адыходзяць убок. Першы мужык працягвае руку, другі аддае яму грошы. Першы пачынае пералічваць.

Я ж гаварыў, ён нічога не ведае. Са мной не прападзеш! Сёмка — прайдоха, а справу ведае! І ўсё чыста: твая малатарня добрая? Добрая!

П е р ш ы м у ж ы к. Не мяшай!

Зноў пералічвае грошы, кладзе іх у кішэню.

Д р у г і м у ж ы к. Капітонавіч, а мне?

Першы мужык незадаволена паглядае на другога, дастае грошы і дае спачатку рубель,

потым, падумаўшы, яшчэ адзін.

Ты ж абяцаў пяць рублёў?

Першы мужык. Хопіць з цябе і двух.

Першы мужык выходзіць, другі спачатку абурана глядзіць услед, потым спяшаецца наўдагонку.

Другі мужык. Капітанавіч, можа, яшчэ што трэба, дык толькі скажы, я ўсё, што трэба...

На сцэне застаюцца Эленька і Аўдзей, тут жа за сталом моўчкі сядзіць Андрэй, жабрак ляжыць на печы.

Эленька. Ты купіў малатарню?

Аўдзей. Добрая малатарня.

Эленька. Не звязвайся з Сёмкам! Ты ж ведаеш, што гэта за чалавек!

Аўдзей. З малатарняй мяне не ашукаеш, я яе як свае пяць пальцаў знаю.

Эленька. Ты ўсё купляеш! Каня купіў, малатарню купіў! Ці ж ты не бачыш, які час! Усе прадаюць, а ты купляеш!

Аўдзей. Галыдзьба глядзіць прадаць ды праматаць, прапіць, прагуляць. А гаспадар — купіць.

Эленька. Эх, Аўдзей, Аўдзей! Ты разумны чалавек, талковы гаспадар, трэба разумець!

Аўдзей. Ты чаго прыехаў?

Эленька. Ты панімаеш, мне патрэбны грошы. Я табе казаў — можаш не спяшацца, аддай потым, але напярод ніхто нічога не ведае. Прыехаў мой кампаньён, ён патрабуе грошы, мы разам прадавалі скот. Я павінен разлічыцца з ім.

Аўдзей (*незадаволена*). Я думаў аддаць табе вясною, калі за хлеб можна больш узяць.

Эленька. Але ж цяпер такі час, такі выпадак. У цябе што, няма грошай? Што ты за гаспадар?

Аўдзей. У мяне ёсць грошы, не хвалойся. Як табе гэтак патрэбна, я аддам.

Эленька. Мы з табой усё падлічым.

Пачынае лічыць.

Ты браў на каня. Ты замяніў карову, мы дамовіліся, што гэта пяць рублёў. Я браў у цябе два бычкі, а ты ўлетку браў трыццаць рублёў. А я браў сорок пудоў жыта. Будуць патрэбны грошы, я аддам.

Аўдзей. Я не чакаў, што ты спытаеш гэтыя грошы. Мы ж заўсёды разлічваліся вясною.

Эленька. Так, але прыехаў мой кампаньён. Мне патрэбны грошы. У цябе няма? Што ты тады за гаспадар?

Аўдзей. Я аддам табе грошы.

Э л е н ь к а. А калі табе пасля спатрэбіцца, я дам табе зноў. Не хвалюйся. Я ж ніколі не браў з цябе працэнт.

А ў д з е й. Як не браў? Браў!

Э л е н ь к а. Калі гэта было. Ты тады яшчэ не ведаў мяне, я не ведаў цябе, а цяпер мы ж сябры. Дурні б'юцца, а разумныя людзі заўсёды дойдучь да згоды.

Аўдзей падыходзіць да іконы, дастае грошы, каля стала пералічвае і аддае Эленьку. Эленька забірае грошы і падымаецца з-за стала.

Э л е н ь к а. Да пабачэння, Аўдзей! Паслухай старога яўрэя, не купляй малатарню, не купляй коней. Ты павінен усё сам разумець, ты разумны гаспадар. Бывай здароў.

Э л е н ь к а выходзіць. Уваходзіць А н д р э й.

А ў д з е й (*Андрэю*). Вось прыспічыла яму. З года ў год гэтыя грошы пераходзяць: а тут, як больш за ўсё трэба,— аддай! Усе грошы з рук... Але малацілка добрая. Што там Эленька плёў — не наша справа, малацілка добрая, гэта такі выпадак нам трапіўся. А свая малацілка — о, ета, брат, вялікае дзела! От каб свой млын — тады ніхто табе не ўказ, нікога прасіць не трэба, нікому кланяцца не трэба. Млынар з памолу жыве; зямлю не арэ, нежк спытаў у Івана-млынара, маўляў, чаго зямлю кінуў — не разарвацца, кажа. А я б разарваўся! Я б зямлю не пакінуў. Тады толькі і будзеш нешта мець, як перарвешся, перасілішся, як возьмешся са ўсяе сілы. Я еты хутар з аднаго каня пачаў ды з даўгоў — а выкарабкаўся. Людзі гулялі, пілі, прадавалі, маталі, з мяне смяяліся, кулак, гаварылі, пад сябе грабеш, пуп нарвеш, лопнеш! А ў мяне свой розум! Прагуляць лёгка, прахам пусціць — лёгка! Нажыць цяжка! Хто гняздо ўе, у таго і ўецца, у таго і ёсць, а ў каго ёсць, той і жыве, так на етым свеце спакон веку ўстроена!

Ж а б р а к (*з пачы*). Э-э, Аўдзей, ніхто не ведае, як еты свет устроены. Памятаеш Крывога Якіма, што дзецям за золата зямлю купіў? А зямля стала нічэйная праз год, га? Напярод дня не ведаеш, усе мы ў гасцях, а гняздо наша на пагорку. Туды з сабою нічога не возьмеш.

А ў д з е й. Каб усе пра той пагорак думалі — пляцень бы спінамі падпіралі, пальцам бы не варухнулі, з кійка ды торбы жылі.

Ж а б р а к. А як збоку глянеш, Аўдзей, дык што чалавеку трэба — акрайчык хлеба, ды каб пагрэцца, ды каб не гналі. Госпадзі, як падумаеш, ну што чалавеку трэба!

А ў д з е й. Кожная варона за сваё каркае. Чалавеку многа трэба! (*Разводзіць рукі, быццам хоча абхапіць стол*.) А мне б яшчэ млын! А малатарня трапілася, ах, добрая малатарня, вось выпадак. Мне б з маім падвор'ем ды малатарню, ды маімі сынамі — мне б млын! Вот ета быў бы я гаспадар! А, Мікола? Ха-ха-ха...

ДЗЕЯ ДРУГАЯ

Хата Зуйка. Стол, ссунуты ў кут, лавы стаяць літарай «П». Печ і ікона завешаны.

Вечарынка ў Зуйковай хаце. Хлопцы, дзяўчаты, гарманіст. Толькі што скончылася полька, збіраюцца окакаць кадрылі. Верка і яе сяброўка Танька сядзяць убаку, ля акна.

Танька (*супакойвае*). Мо прыйдзе яшчэ.

Верка (*накрыўджана*). Ага, прыйдзе. Ужо расходзіцца час.

Да іх падыходзіць хлопец, запрашае Верку.

Хлопец. Пойдзем на кадрылі.

Верка. Не хачу.

Хлопец. Ах, ах, Андрэя чакаеш?

Верка. Каго хачу, таго і чакаю.

Хлопец. Бач, якая каралеўна. Твой Андрэй, можа, дзе бліжэй знайшоў, чым за дзесяць вёрст цягацца.

Танька. А ты чаго чапляешся? Як Андрэй прыйдзе, дык баішся, а цяпер смелы?

Хлопец. Ха, напалохаліся мы твайго Андрэя. Прыходзілі адзін раз з суседняй вёскі, усыпалі ім так, што доўга памятаць будучь. Можам і Андрэю, калі захочам, не паглядзім, што з хутароў.

Танька. Ах, які смелы. Ды толькі на язык.

Хлопец. Падумаеш!

Хлопец падыходзіць да дзяўчат, запрашае адну з іх. Пачынаюць танцаваць.

Хлопец і дзяўчына, якую ён запрасіў, смяюцца і пяюць прыпеўкі. Пачынае дзяўчына.

Ой, прыходзьце, хлопцы, ў сваты,

Я жыву багата.

Конь храмы у майго бацькі,

Завалілась хата.

Хлопец працягвае:

Я мілога ўсё чакала

Ды не дачакацца,

Як ён возьме мяне замуж —

Буду папраўляцца.

Танька (*хлопцу*). Дурань!

Усе танцуюць, уваходзіць бацька Веркі, вечарынка ў яго хаце.

Зуёк. Усё, усё, хопіць. Пара да хаты.

Дзяўчаты (*у адзін голас*). Дзядзечка Пятрок, рана яшчэ, ну зусім жа рана.

Зуёк. Усё. Ні-ні. Вы б ноч скакалі, як козы.

Дзяўчаты. От яшчэ крышачку...

З у ё к. Пагулялі, хопіць. Спаць даўно пара, заўтра працаваць. Добрыя людзі ўжо малаціць пачалі.

Х л о п ц ы. Багатым, дзядзька Пятрок, будзеш, як малаціць да Пакравоў збіраешся.

З у ё к. От каб ты гэтак у полі, як языком.

Д з я ў ч а т ы. Дзядзечка Пятрок...

З у ё к. Ні-ні!

Х л о п ц ы. Дзядзьку Петраку кавалеры ды жаніхі больш не патрэбны, ён на хутаранскіх спадзяецца.

Усе смяюцца.

З у ё к. А хутаранскія не такія лайдакі, як ты. Вось сустрэну бацьку, ён табе пасмяецца, лейцамі.

Д з я ў ч а т ы. Дзядзечка Пятрок...

З у ё к. Усё, сказаў усё, дык усё! А то другі раз не пушчу. Бач, разыграліся.

У с е разыходзяцца і пяюць прыпеўкі.

Танцаваць вам сёння хопіць,

Паясніца забаліць,

Прыхадзіце лепей заўтра,

Падсабіце малаціць.

Адзін з хлопцаў працягвае:

Як у дзядзькі Петрака

Поўна дзевак хата,

Вось аддам усіх іх замуж,

Зажыву багата.

З у ё к (*нязлосна*). От чэмера табе ў бок, зубаскал. От каб цябе...

Застаюцца сем дачок Зуйка і Танька.

З у ё к (*дочкам*). Кладзіцеся спаць.

В е р к а, прыбярэце тут. От каб да работы гэтак, як да гэтых скокаў.

З у ё к выходзіць разам з дочкамі за шырму. Верка і Танька мятуць падлогу.

Т а н ь к а. А мо здарылася што дома, ці мала што можа... Ды і сапраўды — кожны раз за дзесяць вёрст...

В е р к а. Дык і той раз.

Т а н ь к а. Дык перадаваў жа, што не прыйдзе.

В е р к а. А еты раз наадварот казаў — чакай, абавязкова прыйду, раскажу, як...

Т а н ь к а (*хуценька*). Што раскажа?

В е р к а (*зразумеўшы, што прагаварылася*). Што... Ну... Ну, як там убраліся...

Т а н ь к а. Як убраліся? Ды ўжо ж убраліся. Можа, і малаціць пачалі. От пойдзеш за Андрэя — наробишся. У Аўдзея ад цямна да цямна.

В е р к а. Ні за Аўдзея ж я пайду.

Т а н ь к а. Так ён і адзеліць вас.

В е р к а. Ды за Андрэем нічога не страшна.

Т а н ь к а. А Мішка так і падкатваецца да цябе.

В е р к а. Дурань. Я Андрэя ні на каго не памяню.

Сядаюць на лаву ля акна.

В е р к а. Не ведаю, што са мною творыцца. Хаджу, як у сне. Учора бацька трасе за плячо — крычыць у вуха, а я нічога не чую... А трэцяга дня як убачыла яго — дык так бы, здаецца, і паляцела, толькі рукамі махні — і паляціш!

Т а н ь к а. Ой, Верка, як я табе зайздросчу! А тут няма анікогачкі! У той вечар Колька Сыпункоў пайшоў праводзіць — і адразу цалавацца лезе... Во дурань, а? Яму-то што... А Мішка пра цябе ўсё гаворыць, маўляў, хутаранскі, дык за ім следам, маўляў, багатыя...

В е р к а. Дурань ён. Вунь Ягора сын — Сцёпка. Хутаранскі і багацейшы за Аўдзея, а каму ён трэба, недапечаны. Гады два таму праводзіў мяне, сядзіць, як размазня якая, бармоча нешта пра авёс, пра нейкую кульгавую сабаку.

Т а н ь к а. Ага. Ён прыдуркаваты, яй-богу. А Кацька сёння ўсё ўсміхалася — і прыпеўку гэту з Мішкам — гэта яны ўсё пра цябе. От яна каля Андрэя раней усё хадзіла — як ні павернецца, і ўсё каля дам, я прыкмеціла. Бацька яе гаварыў — мая, маўляў, не заседзіцца, за маёй ёсць што даць.

В е р к а. Чула. А і не кінуліся браць. Яна ж касая. Ты вось прыгледзься. На левае вока.

Т а н ь к а. Ай, праўда! Яй-богу! А я думаю, што ета яна ўсё ўбок глядзіць! Во табе!

В е р к а. Я? Я не магу без яго — калі што здарыцца, яй-богу, не ведаю, што будзе. Я ні за каго другога не пайшла б. Помніш Нінку, што павесілася з-за Федзькі Кастрова? Ой, як я цяпер разумею яе. Ой, як разумею!

Т а н ь к а (*спалохана*). Што ты! Госпадзі! Кінь пра дурное. Напужала.

В е р к а (*сур'ёзна*). Не, калі што — мне не жыць...

Т а н ь к а. Перастань, госпадзі, ну цябе. Пайду. І то бацька спытае, дзе так позна была.

У акно залазіць А н д р э й.

В е р к а. Ой!

Верка кідаецца да лавы, накрывае калені кажушком. Андрэй сядзе побач, абдымае Верку і пачынае цалаваць. Верка слаба адбіваецца, потым усё ж вызваляецца з яго рук.

(*Пакрыўджана*.) Я сяджу, хвалююся, а ён... Што толькі не думала. (*Усхліпвае*.) Усю вечарынку сэрца ледзь б'ецца, перажываю, а ён...

А н д р э й. Не мог... Ну яй-богу, не мог. Малатарню купілі, пакуль з бацькам паспрабавалі, раз, другі... Ну, Вер. (*Гладзіць яе на плячы, Вера адсоўваецца*.) Ну яй-богу... Паслязаўтра ў сваты прыедзем.

В е р к а (*спалохана*). Ай!

А н д р э й. Во табе і ай. Бацька сам сказаў.

В е р к а (*прыхілілася да яго пляча*). Андрэчка, праўда?

А н д р э й. Няўжо ж.

В е р к а. Раскажы.

А н д р э й (*задаволены, усміхаецца*). Кажу аднойчы бацьку — маўляў, так і так, жаніцца хачу.

В е р к а. Калі?

А н д р э й. Ну, яшчэ як убіраліся. Я ж ведаю, ён, каб што — месяц думае. Вось і кажу зараней.

В е р к а. Ага. А ён?

А н д р э й. Убярэся спачатку, кажа, а потым пра жаніцьбу думай. І адразу спытаў — каго, маўляў, нагледзеў. Я і кажу — Зуйкову.

Верка паправіла валасы, прыхарашылася.

В е р к а. А ён?

А н д р э й. А ён кажа, у Зуйка ўсіх дзевак усё роўна не перабярэш.

Верка пакрыўджана адхілілася.

В е р к а (*пакрыўджана*). Андрэчка...

А н д р э й. Дык я ж ведаю, што калі спытаў каго — значыць, дазволіць. Каб не, то і не пытаў бы каго.

Верка з надзеяй кінула галавой.

В е р к а. Ага, ага.

А н д р э й. А ўчора іду, чую, за хатай бацька з маці размаўляюць. Я прыслухаўся. Трэба жаніць, кажа бацька, цяпер не той час, аддзяляць, хату з вясны пабудуем, каня дам. На свае ногі, цяпер і зямлі больш дадуць, бо асобная гаспадарка. І маці згодна.

В е р к а (*весела*). Ой, Андрэчка...

А н д р э й. Хто гняздо ўе, у таго і ўецца.

Верка абдымае і цалуе Андрэя.

Сваёй гаспадаркай заживём — сам сабе галава! Адно не лянуйся, усё наживеш! Бацька казаў, за Зуйковай дзеўкай пасагу асаблівага не возьмеш, ды былі б рукі.

В е р к а (*з гонарам*). Пасаг бацька абяцаў, і Вальцы, старэйшай, давалі, і грошы, і ўсё сабралі як трэба. І мне маці ўсё згатавала, і грошы ў бацькі ёсць, я ведаю, маці казалі, для мяня падрыхтаваў.

А н д р э й. Каб грошы, прыкупілі б другога каня — васьм табе і гаспадар!

В е р к а (*з гонарам, упэунена*). За мной будуць.

А н д р э й. Мы б зажылі! Эх, зажылі б! І малатарня цяпер свая. Бацька сказаў: заўтра да абеду паедзем да Кацькі — паглядзець, як жывуць. За шляхту выдавалі, бацька каня

даваў, і грошай колькі, і дапамагалі, а шляхта, сама ведаеш,— гонару шмат, а як да гаспадаркі — то і не вельмі. А даваць за дзеўкай, калі ў талковыя рукі, дык і не шкода. А як не, то бацька не паглядзіць, скажа. А пасля абеду — сам казаў — у сваты.

Андрэй дастае з-за пазухі хустку.

А гэта — табе.

Вера разгортвае хустку.

В е р к а. Яна ж дарагая... У Шмуйлы гэткія аж па пяць рублёў.

Накідвае хуетку на плечы.

А н д р э й. Эх, Верка!.. Мы заживём! Як ніхто!

Верка прыхінулася да Андрэя, Андрэй абдымае яе, пачынае цалаваць. Верка спачатку адказвае, потым хоча вызваліцца.

В е р к а. Андрэчка, не трэба... Прачнецца хто з нашых... Ой, не трэба... Другі раз, не трэба сёння...

З-за шырмы выходзіць с т а р а я, з рук яе выпадае жалезная конаўка. Андрэй і Верка палохаюцца, Верка азіраецца і супакойваецца.

В е р к а. Гэта бабка, яна глухая, за печкай сядзіць, вады, мабыць, захацела.

М а ц і З у й к а (*стаіць перад іконай*). «Госпадзі, Божа праведный, всесільный і всевідзяшчый, прасці мне грахі, іжэ сатварыл па неразуменію в сей ушэдшый дзень і словам, і дзелам, і памышленіем, і ачысці душу маю ат всякай скверны і дай мне, госпадзі, в нocy сей сон перайці в міре, яко семя тваё і во мне есць, чтобы восстаць завтра от ложа, как і во все дні живата майго і не предай мяне крамоле змяінай і желанію сатаны і врагов маіх плотскіх і не плотскіх, даруй мірэн сон і безмяцежые, яко і всем табою сотваренным... Госпадзі...»

ДЗЕЯ ТРЭЦЯЯ

Хата Аўдзея. С я м' я А ў д з е я збіраецца за стол. Як і раней, вакол стала нічога няма, ззаду печка, збоку ікона. А ў д з е й ужо сядзіць за сталом, дзеці носяць хлеб. Ж а б р а к стаіць каля стала.

А ў д з е й (*жабраку*). Сядай, сядай ужо...

Жабрак садзіцца за стол.

В а р в а р а. Што ні гавары, а не блізка, і дарога. З дарогі заўсёды есці хочацца.

А ў д з е й (*насмешліва*). Ага, дарога. Не ў дарозе справа. Паны многа не ядуць і другім не даюць.

В а р в а р а. Ну, галодныя не сядзяць.

А ў д з е й. Яшчэ б ім галодным сядзець. Каня даў, грошай даў — а другога каня не нажыў — затое ў новых ботах ходзіць. Шляхта! Ты з ёй гаварыла?

В а р в а р а. Гаварыла. Быццам давольная. Плакацца няма чаго.

А ў д з е й. Яшчэ б ёй плакацца! Сілай не выдаваў. Казаў наперад — не прымушаю, паглядзі сама, цяпер век не такі, самі жэняцца, табе жыць, а лепей з мужыком сваім хутарам, чым з панам: ета не так, тое не гэтак. Ды і гаспадар ён — больш языком.

В а р в а р а. От, бабе адно шчасце, каб мірам прыжыцца, а там ужо неяк... Дзіцё толькі слабенькае. Не крычыць — пішчыць. Знаць, не выжыве.

А ў д з е й. Не бяда. Народзіць, ета дзела няхітрае. Дзеўка спраўная, народзіць.

На стол ужо сабралі. Усе пазіраюць на Аўдзея. Аўдзей бярэ лыжку.

Ну, у гасцях добра, а лішні раз паабедаць не пашкодзіць.

Б а ц ь к а А ў д з е я. Бога забываеш! Ні да дабра за хлеб без малітвы брацца. (*Стары доўга моліцца.*) «Отчэ наш, іжэ есі на небесі, да свяціцца імя тваё, да прыідзіт царствіе твае, да будзет воля твая, яко на небесі і на зямлі. Хлеб наш насушчны дай нам днесь, і оставі нам далгі нашы, яко і мы астаўляем далжнікам нашым, і не введзі нас во іскушеніе, но ізбаві нас от лукавага. Амінь». Не да дабра без малітвы за хлеб брацца.

Усе чакаюць, і толькі пасля малітвы бяруцца за лыжкі і пачынаюць есці.

А ў д з е й. Чула, маці, старэйшы наш жаніцца захацеў. (*Паварочваецца да Андрэя.*) Не церпіцца, мабыць, га?

А н д р э й. Я вам усё як ёсць сказаў. Як вы скажаце, гэтак і будзе.

А ў д з е й. А, маці?

В а р в а р а. Хай сабе, яно-то, можа, і ранавата, дык цяпер жа ўсё не як даўней.

А ў д з е й. Даўней усё талкавей было. Бацькі выбіралі. Ну дык раскажы, каго нагледзеў.

А н д р э й. Я ўжо казаў вам.

А ў д з е й. А ты не палохайся, яшчэ скажы. Тута за етым сталом усе свае сядзяць.

А н д р э й (*апусціўшы галаву.*) Верку Зуйкову.

А ў д з е й. Бач ты, няблізка выглядзеў. А добра выглядаў?

А н д р э й. Добра.

А ў д з е й. Дзеўку выглядзець таксама трэба ўмець. Галава тут таксама не лішняя ў гэтай справе. Я як задумаў жаніцца, пайду, думаю, прыгледжуся, каторая як на сенакосе ды з сярпом каб не апошняя. А то ж ведаў — хутар купляць будзем. На хутары ета не на вечарынцы скакаць.

В а р в а р а. Зуйковы працавітыя. Хоць і не досыта, але і не галадаюць, людзі ведаюць.

А ў д з е й. Зуйка дзеўкі разарылі. Мужык ён сабе так, быццам нічога, а восем дзевак — не паскачаш. А вось таксама глядзець трэба. А як прывядзе табе трынаццаць дзевак у хату, га?

А н д р э й. Не прывядзе. Старэйшая іх, што за Пачапёнкам,— двух сыноў вунь

нарадзіла.

А ў д з е й (*задаволена*). Бачыш — прыглядаецца. (*Усміхаецца*.) А пойдзе за цябе?

Андрэй хоча адказаць, але заўважае, што бацька жартуе, апускае галаву. Усе смяюцца, асабліва гучна Аўдзей — ха-ха-ха. Потым усе змаўкаюць і чуцен смех пяцігадовай дзяўчынкі, што запознілася засмяцца. Ад гэтага ўсе смяюцца яшчэ раз.

А ў д з е й. Ха-ха-ха — яна-то пойдзе. (*Ён задаволена азірае ўсё наўкола сябе, стол, сям'ю*.) Ну дык што, маці, можа, паедзем, паглядзім дзеўку?

В а р в а р а. Як скажаш.

А ў д з е й. Ну дык вось, запражэш пасля абеду Сівога. (*Да жонкі*.) Нясіце там бульбу ды сала, а то шляхецкі абед, што тая вячэра ў посную пятніцу.

Жонка і дачкі прыносяць бульбу і сала, патэльні. Жабрак падымаецца з-за стала.

Ж а б р а к. Дзякуй, дзякуй, благаславі вас гасподзь.

А ў д з е й. Заставайся, хопіць і на цябе.

Ж а б р а к. Дзякуй. (*Залазіць на печ*.) Мне многа есці нельга, не прывыкшы. Як чаго варанага пасёрбаю з хлебцам, дык на дзень і сыты.

А ў д з е й. От, бачу, ты і да яды, як да працы.

Ж а б р а к. А яно ж і сапраўды, не парабіўшы і не паясі, так яно і ёсць.

Усе працягваюць есці. Уваходзіць м у ж ы к, за плячыма ў яго паўмеха зерня. Ставіць мяшок на падлогу.

М у ж ы к. Дзень добры вам у хату. Аўдзей!

А ў д з е й. Чаго табе?

М у ж ы к. Доўг за мною. Перасып, я са сваім мехам прыходзіў.

Аўдзей выходзіць з-за стала, падыходзіць да мужыка, глядзіць у мех.

А ў д з е й. Ты палову меха браў?!

М у ж ы к. Палову і аддаю.

А ў д з е й. Мы дамаўляліся, што за палову меха ты вернеш мех, так ці не так? Дамаўляліся?

М у ж ы к. З майго, Аўдзей, табе цяпер прыбытку не будзе. Мінуў той час. Палову браў, палову аддаю.

Мужык хоча выйсці, Аўдзей затрымлівае яго, хапае за руку.

А ў д з е й. Чакай! Палова меха ўвесну, як ты браў, каштуе столькі, колькі цяпер, па восені, тры мяхі. Ты што, за лета сумленне прапіў?

М у ж ы к. Эта ўжо не твая справа, хто што прапіў.

А ў д з е й. А дамаўляўся хто?

М у ж ы к. Даваў палову, хочаш цэлы? З чужога хочаш нажыцца? Цяпер не той час, хопіць!

А ў д з е й. Што? Я з чужога?

Аўдзей хапае мужыка за грудкі. Паміж імі стаіць мех, ён падае, зерне высыпаецца. Сям'я Аўдзея працягвае абедаць, быццам нічога не бачыць і не чуе. Жабрак падымаецца на печы.

М у ж ы к. Ну-ну-ну! Чаго хапаеш! Нахапаліся, хопіць! З мяне не возьмеш, не...
А ў д з е й. Ды я цябе...

Аўдзей прыцягвае мужыка да сябе, але той не даецца. Сям'я моўчкі есць за сталом.

М у ж ы к. Прывыклі хапаць, абдзіралы, нацярпеліся, як вы душыце, сокі з мужыка цягнеце, цяпер не тое, цяпер за беднату, цяпер вам костка папярок горла, кулаччо, куркулі, нарабавалі, награбілі, цяпер мужыку воля, цяпер мужык паверху, каб вы паўдушыліся, зажраліся, гадаўё, на етых хутарах!

А ў д з е й. Сокі з цябе — хто — я? Ета ты — мужык?! Які з цябе мужык, калі ты павясне з торбай ходзіш, насенне просіш, жабрак ты, а не мужык! Мужык тады мужык, калі ён гаспадар, калі не прапіў, не прагуляў, не адляжаў бакі. Мужык тады, калі ў яго ёсць! Я зажраўся на хутары — а і ты зажрыся! Зямлю ж па едаках, усім пароўну раздзялілі — чаго ж ты не зажраўся? Едакоў многа, работнікаў мала, не на едаках свет трымаецца, на работніках! Ета я зажраўся, калі рук ад працы не чую? Ты б цяпер зажраўся б у мяне ў склепе, ды ў кладоўцы — там цяпер усё ёсць, а дзе ты быў, як я пуп ірваў, горб гарбаціў, кішкі вузлом завязваў, каб усё ета мець! Цяпер ты рады на нажытае, ты б аб'еўся, апрогся чужым, а я са свайго мазаля зажраўся, сваім мазалём нагроб. Так, як ты грабеш, і ўтрох не награбеш, а я адзін цягнуў, як вол, як конь, як дзікі мядзведзь: і ета ты мне гаворыш — з чужога?! Ах ты гад, сам век з чужога жывеш, век у доўг, падохнеш, адны даўгі застануцца, у аднаго па вясне бярэш, у другога — па восені. За палову мех па вясне — ета па-божаску, у мястэчку з цябе б тры шкуры спусцілі, дык ты прыбег да мяне за пяць вёрст: Аўдзей Усцінавіч, дапамажы, а цяпер аддаваць не хочаш, як дамаўляліся, сволач, яшчэ й зяпу раскрыў, задушу!

Аўдзей душыць мужыка, той спрабуе вырвацца, але Аўдзей мацней. Сям'я моўчкі есць за сталом.

М у ж ы к. Пусці, пусці, а-а-а, пусці...

Жабрак на печы працягвае ўперад рукі.

Ж а б р а к. Аўдзей, бог з табой, супакойся. За паўмеха жыта чалавека задушыш, чалавечую душу за паўмеха зярнятак, ці ж вартыя етыя зярняткі таго...

Жабрак гаворыць усё гэта, стоячы на печы, праз стол. Сям'я есць, не звяртаючы ўвагі ні на што. Аўдзей крыху адпускае мужыка, паварочваецца ў бок жабрака і адказвае яму праз галовы тых, хто сядзіць за сталом.

А ў д з е й. Зярняткі? Для мяне етыя зярняткі — хлеб! Табе хлеб — працягнуў руку — вот табе і хлеб, а мне ён нялёгка даецца, тройчы потам зямлю палью, пасаджу, сабяру, абмалачу, а потым яшчэ млынару заплачу, тады толькі руку працягваю за сваім кавалкам

на сталае. Мне етыя зярняткі не проста так, мне хлеб цяжкай працай даецца!

Ж а б р а к. Не хлебам адзіным жывы чалавек, апомніся, Аўдзеі. Без дабра не пражывеш, як і без хлеба, не злуй, што нам у жыцці трэба, колькі нам трэба!

М у ж ы к (*Аўдзею*). Я што браў, то і аддаў, хто-небудзь іншы цяпер, калі ўсіх вас, кулакоў, ксплутатараў душыць пачалі, і этага не аддаў бы, а я, каб граха на душу не браць, прынёс, бо сумленне...

А ў д з е й. Сумленне? У цябе сумленне? Каб твой бацька пачуў! Ах ты, гад, заб'ю, сволач!

Аўдзеі штурхае мужыка, той падае, у Аўдзея ў руках з'яўляецца пуга, ён б'е мужыка, збоку выскоквае сабака, Аўдзеі крычыць: «Ату, ату!», гоніцца за мужыком, мужык уцякае. Сям'я моўчкі есць за сталом, як бы нічога не заўважаючы. Жабрак стаіць на печы, падняўшы ўверх абедзве рукі.

Ж а б р а к. Госпадзі! Колькі злобы ў людзей, колькі злобы, нянавісці, хужэй звяроў! Госпадзі, а што чалавеку трэба? Акрайчык хлеба, цяпло, ды каб не гнالی. Госпадзі!

Б а ц ь к а А ў д з е я (*стаіць перад іконай*). «Госпадзі, не пакінь мяне, атхадзяшчаго в мір ночы сей, не дай дзману насільствам абладаці мною, наставі мяне на пуці спасенія быць дастойну саздацеля... Прыдзі незрыма і вселіся в нас і ачысці душу маю акаянную і астанаві ад прэступлення, но охрані ад варварства і разбоя...»

ДЗЕЯ ЧАЦВЕРТАЯ

Тая ж сялянская хата. Стол, печ, бачны іконы. Шырма, за каторай спяць. В е р а З у й к о в а нешта шые разам з сяброўкай Т а н я й. Збоку — яе малодшая пяцігадовая с я с т р а перабірае фасоль.

Т а н ь к а. Выйшла ўчора ад цябе, іду, а яны з гармонікам, паселі на бяровеннях каля Фядосіка. Дык Кацька ўжо каля Пецькі, і гэтак увіваецца, гэтак увіваецца, а ён — хоць бы што. Дык так адна да хаты і пайшла. Бястыжая...

В е р к а. А Пецьку можа абкруціць. Ён ціхі, во паглядзіш. Папомні мае словы.

Т а н ь к а. А во паглядзім — не!

В е р к а. Як летась — Валька Сіўцова — круцілася каля Федзькі, ды замуж і выскачыла.

Т а н ь к а. Параўнала — Валька Сіўцова. Там ёсць на што паглядзець, а то — пігаліца. Прыдумала, што яна прыгажуня, а ў самой нос доўгі, як лядзяш. І бястыжая...

В е р к а. Ведаеш, я раней таксама гэтак думала — бястыжая, бястыжая... А цяпер неяк падумала — а калі б што паміж намі з Андрэем...

Верка азіраецца на сястру, тая ўважліва прыслухоўваецца, але, заўважыўшы Верчын погляд, паспела адварнуцца і зрабіць абьякавы выгляд.

(Цішэй.) Калі б што — нічога не пабаялася б зрабіць. Што б хто ні казаў. Цяпер я зразумела, чаго гэта яны ўсе бястыжыя...

Т а н ь к а. Паслухай, Вер, вы як удвух застаецеся, што Андрэй робіць?

В е р к а. Што?! (Паціскае плячыма.)

Т а н ь к а. Не. Твой Андрэй, мабыць, не гэтакі. А за мною ўчора зноў Колька ўвязаўся... І зноў за сваё...

В е р к а. Ціха ты.

Верка і Танька азіраюцца, сястра не паспявае адвесці ўбок зацікаўленага позірку.

(Да сястры.) Ідзі на вуліцу пагуляй!

С я с т р а. А мне маці казалася фасолю перабраць...

В е р к а. Ідзі, ідзі, вушы вострыш. Паспееш, перабярэш яшчэ фасолю, паспееш!

Выводзіць с я с т р у з хаты.

Што я табе пакажу зараз...

Т а н ь к а. Ой, што? Пакажы хутчэй.

Вера дастае хустку і паказвае.

Т а н ь к а. Ой! У Шмуйлы гэтка па пяць рублёў бачыла.

В е р к а. А ведаеш, хто мне яе падарыў?

Т а н ь к а. Хто?

В е р к а. Андрэй падарыў.

Т а н ь к а. Андрэй?

В е р к а. Ага.

Т а н ь к а. Дай паглядзець.

Верка аддае хустку. Танька мерае. Потым задумваецца.

Вер, а Вер? А ты чула?

В е р к а. Што?

Т а н ь к а. Пра Зінку Васількову?

В е р к а. Не-а. Скажы.

Т а н ь к а. Толькі... каб нікому!

В е р к а. Няўжо ж!

Т а н ь к а. Зінка цяжарная!

В е р к а. Ай, госпадзі!

Т а н ь к а. Ад Мішкі Барысіка. Усё — мой Мішка, мой Мішка,— вот табе і Мішка! Хадзіла да бабы Сысіхі, а Сысіха і кажа раптам: не, больш грашыць не буду, грэх на душу браць, мне паміраць хутка... А сама потым цётцы Марылі расказала, а тая ўжо — маці. Бацька яшчэ не ведае. Што будзе! Глядзі — каб нікому.

Сяброўкі памаўчалі, а потым Танька нерашуча прадойжыла.

А спачатку хустку гэтку паказвала, як у цябе.

В е р к а. Якую хустку?

Т а н ь к а. Гэткую саму, ад Шмуйлы, па пяць рублёў. (*Зноў намаўчаўшы.*) Як у цябе...

В е р к а. Ты што прыдумала?! Дурніца ты!

Т а н ь к а. Я нічога...

В е р к а. Хочаш, скажу?

Т а н ь к а. Што? Гавары.

В е р к а. Сёння ў сваты прыедуць.

Т а н ь к а. Яй-богу? Андрэй?!

В е р к а (*з гонарам*). Андрэй!

Т а н ь к а (*узрадавана*). Ой, Верка, праўда? (*Абдымае Верку.*) А ты адкуль ведаеш?

В е р к а. Ведаю.

Т а н ь к а. А ты маці казалася?

В е р к а. Няўжо ж.

Т а н ь к а. А бацьку?

В е р к а. Не-а. Маці, мабыць, сама яму сказала. Андрэй казаў — адзеліць бацька. Сваім дваром жыць будзем. Я б ні за кога не пайшла, толькі за яго. Ні за кога. Я яго ў сне кожную ноч бачу, толькі вочы закрыю — і бачу...

Т а н ь к а. Вер...

В е р к а. Што?

Т а н ь к а. А табе не страшна? Замуж?

Верка смяецца.

В е р к а. Андрэй казаў, што ён мяне і пальцам не кране, яй-богу.

Уваходзіць м а ц і, з ёй пяцігадовая д а ч к а.

З у й ч ы х а. Во сарокі, языкамі лапачуць, а ў хаце не прыбрана. Як праўда людзі прыедуць?

В е р к а. Я зараз!

Т а н ь к а. Я пайду, раскажаш пасля.

Зуйчыха, Вера і пяцігадовая дачка прыбіраюць у хаце, накрываюць абрусам стол, выносяць фасоллю, В е р к а выходзіць, застаюцца Зуйчыха і пяцігадовая дачка.

Д а ч к а. Мам, а мам...

З у й ч ы х а. Што?

Д а ч к а. А за каго б мне замуж пайсці?

З у й ч ы х а. Што? Шмат жаніхоў?

Д а ч к а (*задумаўшыся*). Віцька — дык ён недарэка. Пецька зусім малы яшчэ. Сашка Сёмкін бегае да Валькі гуляць, мне гэтакі непатрэбны... А Саўка...

З у й ч ы х а (*сур'ёзна*). А што Саўка? За Саўкам без хлеба б не сядзела, у іх усе спраўныя.

Д а ч к а. Не, мам... За Саўку я не пайду...

З у й ч ы х а. Чаму?

Д а ч к а. У яго соплі з носа цякуць... Прама на губу.

З у й ч ы х а. А ты прыгледзь. За мужыком хто прыгледзіць. Калі Саўка ў бацьку ўдасца, за ім кожны дзень булкі есці будзеш.

Д а ч к а. Як на Вялікдзень?

З у й ч ы х а. Як на Вялікдзень.

Уваходзіць В е р к а. Садзіцца ля стала.

В е р к а. Мам, а калі цябе сваталі, боязна было?

З у й ч ы х а. Боязна. Толькі ў той час усё інакш было. Я твайго бацьку да сватоў і не ведала. Нас у сям'і дзве дзеўкі было на выданне, дык як прыехалі, то і не ведалі, да каторай. Во як было ў тых часы.

В е р к а. Мам...

З у й ч ы х а. От ладна, усё яшчэ даведаешся. Бацькі няма — людзі прыйдуць, сорам. Панеслі чэрці на эта засяданне. Пачапёнак еты хаця і зяць, а розуму няма, і бацьку нашага цягне туды ж. Сядзелі б лепш ціхенька па хатах... Ды хто бабу паслухае... Ідзі дзеўкам дай паснедаць, бо прыйдуць людзі, сядуць, ды гарэлку пачнуць піць, ды размаўляць, дык тыя галоднымі і застануцца.

Верка выходзіць і тут жа вяртаецца.

В е р к а. Мамачка! Едуць!

З у й ч ы х а. А госпадзі! Бацькі ж няма! А госпадзі!

Уваходзяць сваты — А ў д з е й, В а р в а р а, А н д р э й, д з в е с т а р э й ш ы я д а ч к і А ў д з е я.

А ў д з е й. Вечар добры! Прышлі не званья, як прагоніце, дык міма пойдзем, а як пусціце ў хату, дык і вам гарэлкі нальем.

З у й ч ы х а. Заходзьце, заходзьце, сядайце. Мы гасцям рады. Сядайце. Толькі гаспадара нашага няма — во-во вернецца, выклікалі ў сельсавет, пайшоў пасля абеду ў эта мястэчка, павінен ужо вярнуцца...

А ў д з е й. Па якіх справах выклікалі?

Усе садзяцца.

З у й ч ы х а. Зяць у нас... Старэйшую нашу дачку браў. Вы ж, мабыць, ведаеце, Пачапёнак...

А ў д з е й. Чаму ж не ведаем. Ведаем. Мы хаця і жывём далекавата, але ж самі адсюль усіх добра ведаем. І Пачапёнка ведаем. Хто яго не ведае. Зяць ні на ўдачу.

З у й ч ы х а. Яй-бо. Ні на ўдачу. Ды што рабіць. Восем дзевак. Як пасватаў, так і аддалі. Нам выбіраць няма з чаго.

А ў д з е й. Непуцёвы.

З у й ч ы х а. Усё засяданні. А ў гаспадарцы не прыбаўляецца, ды і тое, што ёсць, недагледжана.

А ў д з е й. Дык ад засяданняў і не прыбавіцца. Засяданнямі хлеба не вырасціш і скаціну не накорміш.

З у й ч ы х а. Вось і бацьку нашага зацягнуў, у нейкую там камісію. Вы ўжо выбачайце — во-во павінен вярнуцца.

А ў д з е й. Мы можам і пачакаць. Нам спяшацца няма куды, мы на засяданні не ходзім, гаспадарка ў нас у парадку, можна і ў госці праехаць. Паглядзець, можа, дзе дзеўкі добрыя ёсць. Праўда, хлопец наш хутчэй за нас справіўся, выгледзеў сабе прыгажуню, вот бы і нам паглядзець.

З у й ч ы х а. Верка! Выйдзі да людзей!

В е р к а адразу ж выходзіць з-за шырмы, быццам толькі і чакала, калі яе паклічуць.

А ў д з е й (*весела*). Бач ты, і ўгаворваць не трэба!

Зуйчыха дакорліва ківае дачцэ галавой.

З у й ч ы х а (*як бы апраўдваючы дачку*). Дзеўцы гэткая доля — не церпіцца.

А ў д з е й. Калі і да работы гэткая спрытная, дык нам падышла б, я гэтак думаю.

З у й ч ы х а (*наспешліва*). У нас усе працавітыя. Эта любы скажа, у каго хочаце спытайце.

А ў д з е й. Яно і нам гультая не трэба, ды, папраўдзе, і гультаю ў нас соладка не будзе. Калі дамовімся, дык сына я вырашыў па вясне аддзяліць. Ён у мяне талковы, за ім не прападзе, але ж не так эта і лёгка — на свой хлеб сесці. Не кожны гэтую лямку пацягне. Справа — не жарт. Але нам бы з гаспадаром пагутарыць.

З у й ч ы х а. От гаспадара нашага няма. Ды калі ўжо гаварыць, то што там. Мы людзі простыя. Нам дзеўка з рук — палёгка, што ні кажы, а гэта так. Але іншы раз і аддаваць шкада. Вырасцілі, дзеўкі добрыя, і дапамога ад іх — але ж каля сябе ўсё жыццё трымаць не будзеш. Цяжка дзевак выдаваць, ды што ж рабіць, але скажу адно: нашыя горш як у людзей не будуць. І Пятрок не пастаіць — і грошы дадзім, і карову прывядзе. А што да работы — дык з нашымі мала хто параўнацца можа, хай людзі скажуць. Мы хоць і не багата жывём, але не лежабокi. Каб мірам ды ладам, дык з нашага боку граху ні ў чым не будзе.

А ў д з е й. От эта ты, гаспадынька, добра сказала. Не люблю я сватання, п'янай размовы. Справа сур'ёзная, сур'ёзам і гаварыць трэба. Такая размова нам падыходзіць. Мужыку каня купіць — і то розум трэба, а эта жонка, тут удвая глядзець. Мы жывём аднаасобна, ад людзей далёка. Каму сумна, а каму — і не. Лепш пасумаваць, чым пагаладаць. Працуй — і сумна не будзе. Па-мойму гэтак: хто робіць, той і мае, а хто мае — той і жыве. Вось гэткая размова мне, гаспадыня, па душы. Толькі б нам яшчэ з гаспадаром пагутарыць. Гаспадар — гэта гаспадар...

З у й ч ы х а. От бяда! І ніколі ж раней не хадзіў на етыя засяданні! І казалася ж яму. А божа, ці не ён?

Уваходзіць З у ё к.

З у ё к (*хаваючы вочы*). Вечар добры.

А ў д з е й (*падымаецца насустрач*). Добры вечар, Пятрок, прыехалі за таварам, а гаспадара і няма.

Абодва стаяць наперадзе, а за імі ў рад сядзяць усе, хто прыехалі ў сваты. Зуйчыха і Верка стаяць каля іх справа і злева.

З у ё к (*незадаволена*). Я тавараў не трымаю, гэта ў мястэчках у крамах тавары.

А ў д з е й. Ну, брат, у цябе тавару на палову вёскі хопіць. Мы тут, хаця і не па парадку, з гаспадыняй размаўлялі ўжо. Дзеўку сватаць прыехалі.

З у ё к (*робіць здзіўлены выгляд*). Дачку?

А ў д з е й. А што ты дзівішся? Прымай сватоў, сватоў прымаць лёгка, у іх гарэлка з сабою.

З у ё к. Дачка мая яшчэ маладая.

А ў д з е й. А нам маладая і патрэбна. Навошта сватам старая? Мы за маладой і прыехалі.

З у ё к. Ну вось што. Таго, чаго вам трэба, у мяне для вас няма. Так што, выбачайце, гасцявацца нам няма чаго.

А ў д з е й. Пачакай, як гэта?

З у ё к. А так. І гарэлкі мы піць не будзем, і да другога разу адкладваць не будзем. Выбачайце!

З у й ч ы х а. Пятрок, ты што? З глузду з'ехаў? Ты ж сам казаў?

З у ё к (*жонцы*). Цыц! (*Да Аўдзея*.) Што сказана, то сказана — дачку замуж я не выдаю. І ўся справа.

Аўдзей здзіўлена глядзіць на Зуйка. Андрэй падымаецца і робіць крок наперад, азіраецца на Верку, тая хоча нешта сказаць.

А ў д з е й (*пакрыўджана-абурана і сярдзіта*). Ну, тады... Тады ета ўжо вы нас выбачайце! Андрэй!

В е р к а. Татка, аддай за Андрэя!

Кідаецца да бацькі і падае перад ім на калені.

З у ё к. Бястыжая!

З у й ч ы х а. Пятрок! А госпадзі!

З у ё к (*тупае нагой*). Цыц! Марш атсюдава!

А ў д з е й і ў с я я г о с я м' я выходзяць. Верка хоча кінуцца следам. Зуёк хапае дачку за руку, штурхае яе. Верка падае, маці падымае яе.

З у й ч ы х а. Пятрок!

В е р к а. Што вы нарабілі — а-а-а!! Пусціце, пусціце мяне, што вы нарабілі!

Маці ўтрымлівае Верку, Верка вырываецца, захлёбваецца слязьмі.

З у й ч ы х а. Што ты...

В е р к а. Пусціце мяне. Сама да яго пайду! Сама, што вы робіце, пусціце!

З у ё к. Цыц, бабы дурныя! Іш, распусціла! Я вам!

З у й ч ы х а. Ты ж сам казаў!

З у ё к. Тое было ды прайшло! Ад Аўдзея цяпер чым далей, тым лепей!

Выходзяць н е к а л ь к і дачок, забіраюць у маці Верку, вядуць за шырму. Верка плача, знясілена.

В е р к а (*паўтарае*). Пусціце мяне, пусціце, што вы нарабілі!

З у й ч ы х а (*мужу*). Што людзі скажуць — Аўдзею адмовіў, з глузду з'ехаў!

З у ё к. Не да людзей, сваё даражэй, ты ведаеш, што з Аўдзеем будзе?

З новай сілай чуваць плач і крык Веркі, і ўсё раптам змаўкае.

З у й ч ы х а. Што?

З у ё к. Каб пра гэта больш ні слова не чуў, зразумела? І рота не раскрывай.

Зноў чуваць плач і крык Веркі, і зноў раптам усё змаўкае,

З у ё к. Толькі звечарэе, возьмеш карову — Лысуху, павядзеш лесам, выйдзеш на шлях — да рانیцы каб у Мсціслаўлі была, прадасі за любыя грошы.

З у й ч ы х а. Што ты кажаш!

З у ё к. Маўчы, баба! Рабі, што мужык кажа!

Зноў чуваць плач і крык Веркі, і зноў ён адразу змаўкае.

І нікому, каб ні слова! І каб ніхто не заўважыў. А я павяду другога каня і каровы... Аддай дачку за Аўдзея, невядома, што з ёй станецца.

З у й ч ы х а (*прыкрывае палахліва рот рукой*). Што ты кажаш! Што ж гэта робіцца?!

Зноў чуваць плач і крык Веркі, і зноў адразу ўсё змаўкае.

З у ё к. Маўчы, маўчы, дурная, маўчы. (*Пагражае жонцы кулаком.*)

Зноў чуваць плач Веркі, яе крык: «А госпадзі, што вы нарабілі, пусціце мяне, утаплюся, утаплюся я, госпадзі, чым я вінавата, што яны са мною робяць, госпадзі, людзі, утаплюся, утаплюся, госпадзі».

М а ц і З у й к а (*стаіць перад іконай*). «Госпадзі, дай мне слёзы і памяць, і ўміленіе, паслушаніе, долгацярпеніе і кротасць... Ізбаві мяне ад маладушыя і акамяненага нечувствія, ад дзьявальскага паспяшанія, ад лютага васпамінанія, ад завісці чалавечаскай і ад насілія па злобе, і ад власцей жастокасердных і нерадзівых... Госпадзі, весь перад табою, яко внезапно судзія прыйдзет і кождага дзеяння абнажацца... Пуці твае ніспаведзімы, чалавек, яко трава дні яго, і не пазнает места свайго і не падумае о часе сваём... Госпадзі, гнев твой ачышчаюшчый да не да канца прагневаецца, не дапусці беззаконія, не па беззаконію нашаму судзі нас...»

ДЗЕЯ ПЯТАЯ

Хата Аўдзея. У с я с я м'я за сталом, перапужаныя, незадаволеныя, пакрыўджаныя. Ж а б р а к сядзіць на печы. Уваходзіць Аўдзея.

А ў д з е й (*са злосцю, з пагрозай*). Пасваталіся! Вось табе і пасваталіся, з'ездзілі!

Жабрак прыслухоўваецца, уся сям'я і А н д р э й глядзяць на бацьку з увагай і надзеяй.

(*Працягвае з той жа злосцю, як бы сам сабе.*) Гэта ён Аўдзею адмовіў! Ён мне па пуп (*паказвае рукой ад падлогі*) — і ён мне адмовіў. Ах ты... (*Звяртаецца да сваіх.*) Абыдземся! Мы не прападзём! Мы пражывём! Нічога! Наша ўсё цэла засталася, бедаваць няма чаго, у нас не прапала! Паглядзім, як ён сваіх усіх выдасць, каго ён лепшага знойдзе. Мы-то сабе дзеўку найдзем, гэтага шчасця хапае, толькі бяры! А ён... Паглядзім! Аўдзею адмовіць! Гэтак з хаты выгнаць, як жабрака якога. Я ета не забуду! Гэта яму проста так не мінецца. Унукі памятаць будуць.

Ж а б р а к. Эх, Аўдзея, злом не пражывеш. Я ж казаў табе, паслухай...

А ў д з е й (*перабівае*). Замоўкні, а то выганю да д'ябла на вуліцу, сядзіш на чужой печы, яшчэ і рот раскрываеш. (*Да сваіх.*) Кладзіцеся спаць, нечага сядзець!

У с е разыходзяцца, застаецца толькі Андрэй. Жабрак накрываецца кажухом.

А н д р э й. Яна хацела за мяне. Яна хацела!

А ў д з е й. Сам бачыў, што хацела! Бацька ўсё!

А н д р э й. І бацька быў не супраць мяне!

А ў д з е й. Як гэта не супраць?

А н д р э й. Я з ім размаўляў тыдзень назад!

А ў д з е й. З Зуйком? Сам? Без мяне?

А н д р э й. Я як бы гэтак... Вам я даўней гаварыў, калі б вы што супраць, то я б і нічога. А то... Я сена вазіў, а ён з лесу ішоў. Я яму і кажу: «Добрыя ў вас, дзядзька Пятрок, дзеўкі, хоць на базар вывозь». А ён: «Гэтакі тавар нікому не патрэбен, няма сэнсу на базар вазіць, не прадасі». А я: «А калі б знайшоўся пакупнік і на гэтакі тавар?» А ён і гаворыць: «Гэтакаму пакупніку я б яшчэ і прыплаціў, асабліва калі хлопец талковы, гэtki, як ты, то нядрэнна б і прыплаціў, не пашкадаваў бы, не глядзі, што не багата жыву, а дачку выдам па-людску, так што пакупнік той пакрыўджаны не застанецца». Значыць, не супраць ён быў! Не супраць!

А ў д з е й. Ты ж чуў сваімі вушамі!

А н д р э й. Не можа гэтага быць! Мо перабіў хто?

А ў д з е й. Дык што ж рабіць?

А н д р э й. Верка пойдзе за мяне!

А ў д з е й. Як гэта пойдзе, калі бацька не пускае?

А н д р э й. Скажу — і пойдзе. Пражывём без пасагу!

А ў д з е й. Пасаг там не багаты, сам ведаеш. За дзеўкай пасаг — рукі ды розум, каб не

толькі ў валасах, ды каб гаспадыняй была. Хаця, калі ёсць што ўзяць, яно нічога не лішняе, у гаспадарцы спатрэбіцца. Ды як жа без бацькі. Без бацькі нельга.

А н д р э й. Яна ні за каго другога не пойдзе!

А ў д з е й. Дзеўку хто возьме, за таго яна і пойдзе.

Стук у дзверы. Уваходзіць В е р а.

Верка!

В е р к а. Андрэй!

Яны ідуць насустрач адзін аднаму, але спыняюцца і глядзяць на Аўдзея.

А ў д з е й. Э-э, ты што ета, дзеўка?

В е р к а. Дзядзечка Аўдзея, не праганяйце! Утаплюся!

Уваходзіць В а р в а р а.

А ў д з е й. Вось табе і на!

В е р к а. Не праганяйце! Дахаты назад не вярнуся. Утаплюся!

Кідаецца Аўдзею ў ногі, плача. Варвара падымае яе.

А ў д з е й. Без бацькі... Гэтак нельга...

Андрэй дапамагае маці, удвух яны падымаюць Веру. Вера плача, паўтарае: «Дзядзечка Аўдзея! Утаплюся! Не жыць! Не вярнуся!» — прыціскаецца да Андрэя. Андрэй абдымае яе.

А ў д з е й. Ну-ну-ну... бач ты іх! Потым бяды не абярэшыся. Варвара, пакладзі яе разам з дзеўкамі. Заўтра паглядзім. З бацькам усё роўна размаўляць прыйдзецца.

В а р в а р а выводзіць В е р у.

А ў д з е й (*грозна*). Ты што, можа, паспеў дзеўцы пуза прычапіць?!

А н д р э й. Што ты?!

А ў д з е й. Можа, Зуёк што западозрыў ды разлаваўся, таму гэтак усё і атрымалася?

А н д р э й. Калі б гэткае западозрыў, то з хаты б не гнаў.

А ў д з е й. І то праўда. Сам бы следам віўся.

А н д р э й. Не хоча ён, ну дык і не трэба, а мы пажэнімся, нам жыць, не яму.

А ў д з е й. Ну-ну! Бач ты яго! Ад бацькі адмахнуцца хочаш!

Уваходзіць В а р в а р а.

В а р в а р а. Дзеўка нядрэнная, уважыцельная.

А ў д з е й. І ты ўжо — баба за бабу. Тут справа не жарт, зусім не жарт!

В а р в а р а. І маці яе не супраць.

А ў д з е й. Маці ў хаце слова не мае. Не проста ета ўсё. Паглядзім заўтра — нехта ж прыйдзе следам за ёй.

Адчыняюцца дзверы, уваходзіць с в а т.

С в а т. Добры вечар, сваты. Іду, гляджу, вароты не зачынены, у хаце святло, дай, думаю, зайду.

А ў д з е й. Праходзь, сват. *(Андрэю.)* Ідзі пазачыняй, а то кінулі ўсё. *(Свату.)* Сядай за стол, сват! Эй, Варвара!

А н д р э й выходзіць, Варвара ставіць на стол талерку з салам, бутэльку гарэлкі. Сват і Аўдзей сядваюць за стол. У свата ў руках абрэз.

Што гэта ты пры аружжы?

С в а т. Ат, хадзіў да нашых. Забраў у сына. Малады, яшчэ што з дуру, мала які выпадак...

А ў д з е й. Які выпадак?

С в а т. Цяпер кожны дзень выпадак. Не тое, дык гэта. А ты што, нічога не чуў?

А ў д з е й. А што мне чуць?

С в а т. Засяданні...

А ў д з е й. Ад засяданняў хлеб не вырасце. Мяне засяданні не цікавяць. Каму трэба, хай сабе...

С в а т. Хлеб-то не вырасце... Толькі засяданні гэтыя, ведаеш пра што? Пра кулакоў...

А ў д з е й. Мяне гэта не цікавіць.

С в а т. Затое іх цікавіць.

А ў д з е й. Хто?

С в а т. Той, у каго гаспадарка спраўная. А таму абрэз у сына і забраў. Сунуцца — а ён, хто яго ведае, а за зброю не адмолішся потым, і ў калгасе не выратуешся. У Сібір... Лепш гэты абрэз у рэчку выкінуць, далей ад бяды. А ты б пацікавіўся, не лішне...

А ў д з е й. Пра што?

С в а т. Пра засяданні... Там у іх спіскі...

А ў д з е й. Мне да гэтага справы няма...

С в а т. Яно-то так. Толькі людзі кажуць... Чуткі розныя, быццам, разумеш...

А ў д з е й. Якія чуткі?

С в а т. Кажуць... Хто іх ведае, ці праўда...

А ў д з е й. Што ты цягнеш, кажы!

С в а т. Быццам ты ў етых спісках...

А ў д з е й. Я?!

С в а т. Ягор Вуеўскі ў іх каміцеце... П'яны і казаў, быццам цябе... могуць раскулачыць...

А ў д з е й. Як гэта раскулачыць!

С в а т. Вядома як... Прыйдуць, коней забяруць...

А ў д з е й. Як гэта забяруць? Маіх коней? Я ж не аддам!

С в а т. Яны пытаць не будуць... У каго больш аднаго каня — забяруць. І кароў забяруць.

А ў д з е й. Маіх кароў?

С в а т. І зямлю забяруць.

А ў д з е й. Зямлю? Дык хто ж ета ім дасць забраць?

С в а т. А калі супраць — сашлюць у Сібір.

А ў д з е й. За што?

С в а т. За тое, што ты супраць...

А ў д з е й. Дык як жа я не супраць, калі яны грабіць мяне прыйдуць?!

С в а т. Гэта не грабіць, гэта — прапрыяцыя.

А ў д з е й. Як хочаш называй, я нажыў, а яны адбярдуць?! За што? Што я, супраць улады ці падаткі не плачу? За што ета мяне?

С в а т. Таму, што ты не бедната. У беднаты каміцет.

А ў д з е й. Гэта — не мая справа, каміцеты. Я мужык, я ару, сею, я свайго не аддам!

С в а т. Забярдуць. Толькі тады выратуешся, калі сам усё аддасі. Уступі ў калгас. Аддай коней, кароў, зямлю, тады чапаць не будуць. Я да сына за гэтым і хадзіў, каб навучыць, каб запісаўся,— толькі гэтак выратуешся!

А ў д з е й. Ні ў які калгас я не запішуся! Я сам сабе гаспадар!

С в а т. Тады раскулачаць. Горш будзе. Людзі казалі, што ў суседняй воласці...

А ў д з е й (*нерабівае*). Ты гэты абрэз куды нясеш?

С в а т. Выкінуць у рэчку. Каб далей ад граху.

А ў д з е й. Прадай яго мне!

С в а т. Навошта ён табе?

А ў д з е й. Прадай!

С в а т. Дык я яго выкідаць хацеў, бяры так.

А ў д з е й. Мне за так нічога не трэба. Прадай.

С в а т. Дык я што, купляй.

Аўдзея падымаецца з-за стала, дастае з-за іконы грошы і аддае свату.

А ў д з е й. Мінулы год, па вясне, крывы Якім у Івана купляў за пяць рублёў.

С в а т. Э не. Я бачыў той абрэз. Са старой трохлінейкі. А мой з карабіна, сямізарадны, адразу абойма, сем патронаў, англійскі.

А ў д з е й. Колькі ты хочаш?

С в а т. Дык яно... Ён у два разы лепшы — сямізарадны. Восем рублёў, калі ўжо гэтак.

Аўдзея дае яшчэ грошы, забірае абрэз.

А ў д з е й. А патроны?

С в а т. Ён зараджаны — там сем патронаў. А астатнія я высыпаў. От гэтага добра... Прыйдзеш да мяне, забярэш, колькі хочаш. Толькі абрэзам не дапаможаш... Лепш павініся...

А ў д з е й. Павініцца? У чым гэта я вінаваты?

С в а т. Чуў я... Расказвалі... Калі спіс гэты пісалі, цябе быццам першага і ўпісалі... А сёння быццам еты спіс зацвердзілі на засяданні.

У баку ад стала стаіць на каленях стары, бацька Аўдзея, і чытае на ноч малітву. Голас за сцэнай паўтарае асобныя словы.

Б а ц ь к а А ў д з е я (*чытае малітву*). «Госпадзі, прэклаі ўхо твае і ўслыш смірэннае моленіе. Не допусці прецереці распяціе і ўбіеніе, яко ты вынес за нас на кресце. Спасі людзі твая, і душы, і цела іх, і благасастаяніе іх, і бліжніх іх, ахрані мірам всякага раба сваего в поце ліца кресцьянствуюшчэго на земле... Спасі і памілуй і ненавідзяшчых мяне, і абіжаюшчых мяне, і тваряшчых мне напасці, і разграбляюшчых мяне, і не оставі іх пагібаць в ослепленіі грэха іх... Святы Божы, святы крэпкі, святы бясмертны, памілуй нас. І ныне і прісна, і во векі веков. Амін».

С в а т (*задумаўшыся*). Ты баб жыта жаць раней наймаў?

А ў д з е й. Наймаў.

С в а т. Вось за гэта і ўпісалі ў спіс.

А ў д з е й. Дык тады ж ніхто не забараняў. А хто гэта ведаў, што потым забароняць?

С в а т. Ніхто не ведаў. А выйшла ксплуатацыя. А я не наймаў. Не, я не наймаў, сваток!

А ў д з е й. Таму што ты сквапны, а я лепш грошы заплачу, абы хутчэй убрацца па восені. І бабы ж самі просяцца, ім-то заробак.

С в а т. Гэта так. Але я не наймаў. Не. Я не наймаў, а ты наймаў. Таму ты і ў гэтым спісе. Хто ведаў, а во як выйшла. Ты суседу свайму, Сцяпану, пшаніцы пазычыў паўмеха?

А ў д з е й. Пазычыў.

С в а т. А назад хацеў цэлы мех узяць?

А ў д з е й. Ты што? З неба зваліўся? Не ведаеш, што паўмеха па вясне каштуе як мех па восені? Ды і дамаўляліся.

С в а т. Я-то ведаю. Але цяпер гэта спікуляцыя. Ты ж хацеў і пабіць яго, а ён — бедната. А я нікога не біў, не наймаў — а баюся! Коней прадаў, карову адну пакінуў, у калгас запішуся, бо баюся, лепш у калгас, чым у Сібір. І ты падумай, Аўдзеі! Пра дзяцей падумай, пра род падумай! Усе ўсё прадаюць, што ў каго ёсць.

А ў д з е й. Дык вось чаму яны мне малатарню за палову грошай прадалі. Але я ад свайго не адмоўлюся. Я свайго не аддам!

З вуліцы чуваць грукат у вароты.

С в а т (*спалохана*). Хто гэта?

А ў д з е й. Мабыць, Зуёк. Дзеўкі хапіўся.

С в а т. Якой дзеўкі?

А ў д з е й. Сватаў сёння ў яго дачку, а ён не даў. А дзеўка ўвечары сама прыбегла.

С в а т (*з цікавасцю*). Брухатая?

А ў д з е й. Здаецца, не.

С в а т. У Зуйка зяць у каміцеце. Вось ты яго і спытай. Ён павінен ведаць.

А ў д з е й. Дык вось чаго ён дачку пабаяўся адда-ваць, ён ведаў!

Зноў чуваць грукат у дзверы.

С в а т (*спалохана*). Адзін гэтак не грукоча.

А ў д з е й. Пойдзем.

А б о д в а выходзяць.

ДЗЕЯ ШОСТАЯ

У двары злева бачны ганак хаты, за вуглом хаты — агароджа. Справа ў далёкім куце сцэны высокія дубовыя вароты, у абодва бакі ад іх цягнецца агароджа, Аўдзей і сват выходзяць з хаты. У вароты зноў грукочуць.

А ў д з е й. Што трэба?

Г о л а с з-з а в а р о т. Адчыняй! Рашэннем каміцета!

С в а т. Гэта яны... Куды мне...

Бегае па двары.

А ў д з е й. Чаго ты...

С в а т. Сват, мне трэба ўцячы, я не хачу, я ж не ў спісе, сват, куды? Табе ўсё роўна, а я не хачу, сваток... Я ж не ў спісе!..

А ў д з е й. Сціхні!

С в а т. Сваток, не супраціўляйся, аддай сам, горш будзе!

А ў д з е й. Я свайго не аддам!

Доўга грукочуць у вароты. Аўдзей і сват слухаюць грукат, а калі ён сціхае, быццам забываюць пра грукат. Аўдзей хапае свата за каўнер, сват вырываецца.

С в а т. Аддай! Ты адзін, іх шмат, у іх каміцет, прапрыяцыя, яны рашылі, спіс напісаны...

А ў д з е й. Што мне іх каміцет? Калі яны сабраліся, селі за стол, паперу напісалі, прапрыяцыяй назвалі, дык можна ў чалавека адабраць усё, што ён нажыў гарбом, мазалём? Яны хто — бог, каб рашаць, жыць мне ці не?

С в а т. Бога цяпер адмянілі. Аддай усё сам — жыццё даражэйшае.

А ў д з е й. Гэта ты аддай. Навошта я ўсё жыццё жылы рваў — каб цяпер аддаць? Каб стаць гэтакім жабраком, як яны? А яны прагуляюць, прап'юць маіх коней, маіх кароў, маю зямлю?! Не аддам! Як гэта коней аддаць? Коні мае! Мне мая першая кабыла, з каторай хутар падымаў, даражэй за дзяцей была! Я яе да старасці трымаў, не прадаваў, колькі яна мне коней прывяла! Я яе за хлявом у ельнічку пахаваў, нават шкуру здымаць не стаў, толькі што дамавіну не зрабіў ды крыж не паставіў! Я плакаў, як яна прапала. Мы з ёй разам жылі, яна ўсё разумела, разам пот лілі, лес цягалі — упраж ірвалася. Я кожнага каня памятаю, як ступаў, як еў, мне кожны конь, што брат родны — і я цяпер павінен аддаць сваіх коней? Каму? Ім? Яны не нажылі сабе коней, як я, ды і прыйшлі адабраць маіх, а я — аддай?! Зуйкову зяцю? Ён жа хамута каню падабраць не можа, ён жа прапіў, прагуляў усё тое, што яму Зуёк за старэйшай дачкой даў, яго ж залатымі пяцёркамі абсып, ён праз год зноў у лахманах сядзець будзе! Яму маіх коней! Не аддам!

Грукочуць у вароты.

Аддаць маіх кароў? Я дзесяць гадоў разводзіў гэтых малочных кароў — а цяпер аддай! Калі Чарнуха захварэла — ва ўезд за доктарам ездзіў, дваццаць пяць рублёў плаціў, ета ж амаль карову купіць можна, а цяжкі год быў, дзеці месяц без хлеба сядзелі, апошнія грошы аддаваў — і ім цяпер маіх кароў?! Не аддам!.. Навошта мне гэткае жыццё — без каня, без каровы, без зямлі!.. Коні, каровы, зямля — гэта ўсё маё, усё маё жыццё, усё, чым жыву — усё ў зямлі...

С в а т. Цяпер зямля не свая. Дадзеная. Па едаках.

Грукочуць у вароты.

А ў д з е й. Мая зямля — мая! Мне ніхто не прырэзаў па едаках, я сваю зямлю яшчэ за тым часам за свае грошы купляў. Гэта табе прырэзалі па едаках. Не па едаках зямля — па работніках. Едакі зямлю прядуць і з торбай пойдуць, ім гора мала. На едаках свет стаяць не будзе. Не на едаках свет трымаецца, на работніках. Зямлю я не аддам! Матка грошы збірала ўсё жыццё, бацька ўсё за богам ды за парадкам, а яна капейку ў капеечку! Пяшком у Мсціслаўль сорак кіламетраў туды, сорак назад, як толькі вольны дзень, а гэты вольны дзень толькі зімою, у холад ды вецер наскрозь, накупляе стужак ды іголак на свае капейкі, нясе па вёсках прадаваць, ногі адняліся к старасці, а капейку да капейчыны! А як прыкінулі разам еты хутар купляць — дык і палавіны няма! А як хацелася мець сваё! Каб сам гаспадар! Сваё!!! Паехаў на тья шахты, пасадзяць у клетку і пад зямлю, не дыхнуць, дзяўбеш кіркаю, вада з каменя сочыцца, то аднаго побач прыдушыць, то другога пакалечыць, пакуль уніз — тры разы малітву прачытаеш, выцягнуць — зноў молішся, што жывы. І гэтак два гады... Грошай быццам і шмат, а праясі, усё ж не на сваім, усё купі, за ўсё заплаці, а вярнуўся дахаты — зямля падаражала! Вось табе і на! А так хацелася мець сваё! А памагчы некаму, сыны малыя, адзін са старым. А тут вайна... Забралі, бог паслаў ета раненне, зноў упрогся, а падаткі аддай, зноў даўгі, начамі не спаў, потам абліваўся, — а пасіліў, выцягнуў на сабе еты хутар, ету зямлю, у ёй мая кроў, мае жылы — і аддаць?

Грукочуць у вароты.

А як абжыўся, як сыны выраслі, як цяпер у мяне ёсць, як цяпер я — гаспадар, дык яны прыйшлі адабраць! Яны сядзелі, абы не працаваць, упрогаладзь і цяпер сядзяць, не працуюць — а ты аддай ім коней, кароў і зямлю! Не аддам!

Штурхае свата.

Адабраць у мужыка зямлю — што ж тады будзе?! Мужык за зямлю кроў і пот праліваў, не можа таго быць! Тады ж свет перавернецца! Яны ж самі — «зямля — крэсцьянам». Ні бог, ні ўлада такога не дапусцяць! Не! Пахаваў, шкуру не здымаў, толькі што крыж не паставіў! Маіх коней — ха-ха-ха! Пахаваў — заб'ю, заб'ю, не дамся! Мяне — Аўдзея?! Ха-ха-ха-ха... Не аддам! Зубамі загрызу — не аддам!

Сват вырываецца, у руках Аўдзея застаецца яго каўнер, Аўдзей глядзіць на гэты каўнер.

Матка — ніткі, хусцінку, ногі, ногі адняліся, пахаваў, толькі крыж не паставіў — ні богу, ні

сабе, не, не, не...

Аўдзей падступае да свата, прыціскае яго да агароджы.

Не можа быць! Ні ўлада, ні бог не дапусцяць такой пагібелі!..

Апускаецца перад сватам на калені.

Пагібелі... Свет перавернецца...

Сват пералазіць праз агароджу. Зноў грукочуць у вароты. Аўдзей страляе сем разоў у вароты. Усё змаўкае. На ганак выходзіць Варвара з лямпай у руках, падымае лямпу над галавой, следам за ёй на ганак збіраецца ўся сям'я. Вароты разломваюць, уваходзяць некалькі чалавек, упаўнаважаны з раёна. Аўдзей стаіць, быццам п'яны. Аўдзею скручваюць рукі. Выскаквае Андрэй, хапае вілы, але ў яго іх адбіраюць. Аўдзей робіць некалькі крокаў уперад, рукі за спіною ў яго падняты высока ўгару, сам ён нахіліўся ўперад, і крычыць, завывае нечалавечым голасам. З ганка сыходзіць жабрак, праходзіць міма ўсіх праз усю сцэну. Сярод прысутных і Сёмка, які дапамагаў мужыку прадаваць малатарню.

Д р у г і м у ж ы к. Ай да Аўдзей Усцінавіч! Галава, кажаш, грош цана, капейка? Ай да Аўдзей Усцінавіч! Хе-хе-хе...

Ж а б р а к. Госпадзі! Што людзям трэба! Акрайчык хлеба, ды каб цяпло, ды каб не гналі. Госпадзі! Што людзям трэба! Госпадзі! Але і з чужога не пабагацееш, ох не пабагацееш, чужым сыты не будзеш, о госпадзі!

Ж а б р а к выходзіць праз разбітыя вароты. Чуцен плач дзіцяці.

Г о л а с д з і ц я ц і (*праз плач*). Мамка, чаго татка гэтак стаіць? Мамачка, я баюся!

У п а ў н а в а ж а н ы з р а ё н а. Вось што такое, таварышы, старарэжымныя перажыткі, падноўленыя нэпманскімі тэндэнцыямі! Яны ператварылі селяніна ў аднаасобніка, у тупую жывёліну, каторая толькі і можа, што грабсці пад сябе, не бачачы наўкола нічога, не разумеючы цякушчага мамента. На гэта мы, таварышы, не пойдзем! Уперадзе ў нас вялізная і адказная работа, і тыя, хто стаіць нам насуперак, будуць адкінуты з дарогі! Тут, на вольнай зямлі, будзе працаваць вольнае трудовое сялянства, з'яднанае ў сельгасарцелі. І першую сельгасарцель у нашай воласці мы так і назавём — «Шлях да еветлай будучыні»!

Заслона